

THE PROBLEM OF THE PERIODIZATION OF THE HISTORY OF THE BULGARIAN STATE AND LAW

Prof. Nikolay Prodanov, DSc

Department of Criminal Law and Security
"Angel Kanchev" University of Ruse

Abstract: *"History of the Bulgarian state and law" is a complex, two-component and inhomogeneous research and teaching discipline in the field of legal sciences. It is this circumstance that creates problems with the periodization scheme, the use of which is inevitable in view of the very long chronological period that the discipline occupies. The periodization of the history of Bulgarian law is related to the periodization of the history of the Bulgarian state, but the two are not the same thing.*

At the moment, the general, established periodization of the history of the Bulgarian state is used for practical needs. The main criterion used in its construction is political - whether a Bulgarian state existed and what its essence is. At the same time, it is a notorious fact that even in the years of the absence of a Bulgarian state, there is Bulgarian law and this is the common law.

The thesis developed in the article is based on three pre-set restrictions.

We bring to the fore the circumstance that in the Bulgarian society two layers of law existed in parallel and in interaction - customary and written. Their interaction is manifested both in the exchange of legal institutions and norms, and in the mutual collision with a variable result. Written law appears later; after about the middle of the twentieth century, customary law went into complete decline. The main periodization criterion with regard to written law may be the consecutive, at least four waves of reception of foreign law. If we have to talk about a general periodization of "History of the Bulgarian state and law", it is more reasonable to use the periodization of the history of Bulgarian law for two reasons: first, it is the legal element that determines the specific nature of the discipline as a legal discipline. ; second, to a large extent the history of law absorbs the history of the state.

In this sense, I propose the following periodization of the history of Bulgarian law to be used for the needs of the whole discipline.

Period of pagan customary law (until the conversion in the ninth century)

Period of parallel existence of customary law and written state law, dominated by Byzantine borrowings (IX - XIV century)

Period of absence of written state Bulgarian law and limited application of customary law (during the Ottoman rule)

Period of domination of written law of the Bulgarian state of continental European type and increasingly narrow application of customary law (until the middle of the twentieth century)

Dominance of Soviet-style written law and final abolition of customary law (until 1989)

Return to the European legal tradition (especially after 2000) ES.

Keywords: *History, Law, State, periodization*

I. ВЪВЕДЕНИЕ.

1. Периодизацията е основен предварителен въпрос, който подлежи на решаване при всяка учебна и изследователска дисциплина, в която по един или друг начин присъства исторически елемент. Безспорно е, че периодизацията има както организиращ характер, особено при наличието на дълги исторически периоди, така и че по същество представлява отделен инструмент, похват за изследване на историческото развитие.

2. Актуалното състояние на проблема с периодизацията на учебната дисциплина „История на българската държава и право“ не е задоволително. Затова има няколко взаимно свързани и преплетени причини.

Към въпроса има нисък изследователски интерес, появил се като следствие от общата негативна инерция, която владее в българската правна и историческа наука по проблемите на историята на държавата и правото. Споменатата инерция се проявява както по отношение на общите изследователски задачи, където има големи, практически непроучени въпроси¹, така и по отношение на теоретичната основа на дисциплината, към която се отнася и въпроса за периодизацията.

¹ Напр. цялостното конституционно развитие на българската държава.

Влияние оказва и елементът на недоверие дори към привидно неутралните линейни периодизации², особено силен в науки като българската, в която дълги години практически единствен периодизационен критерий беше силно идеологизираната марксистка теория на обществените формации.

Към момента господстващо място в разглежданата проблематика заема общоприетата в историческата наука периодизация на българската държава и общество. В по-голямата част от случаите тя се заема в готов вид, дори и без особени коментари.

В един от последните учебници по история на българската държава и право нейната периодизация е представена по следния начин:

„ - история на средновековната държава и право, обхващаща времето от създаването на славянобългарската държава до възраждането на Третата българска държава и нейното право през 1878 г.;

-история на новобългарската държава и право, чието начало се слага с периода на Временното гражданско управление и приемането на първата българска конституция през 1879 г., която поставя основите на държавното развитие на България и правната система на страната до четиридесетте години на ХХ в.

Първият основен период от своя страна се подразделя условно на два подпериода: история на Първата българска държава и право (681 – 1018 г.) и история на Втората българска държава и право (1185 – 1396 г.) Първият подпериод от своя страна се диференцира на езически и християнски.

Вторият период може да се подраздели също на два подпериода, първият от които се характеризира с възходящо демократично развитие на конституционните институции и утвърждаването на новобългарската правна система <...> от приемането на Търновската конституция докъм 20-те години на ХХ в. През втория подпериод се наблюдава регресивно развитие на държавно-политическите институции, ограничаване на социално-политическите права и свободи на гражданите и отстъпление от демократичните юридически принципи, което е особено видимо в областта на наказателното и наказателно-процесуалното законодателство.

Известно е, че в своето историческо развитие от Ранното средновековие до наши дни българската държава два пъти е унищожавана и нашият народ двукратно се намира под чужда политическа власт (1018 – 1185 г., 1396 – 1878 г.) Тези отрязъци от време също се включват в съдържанието на историята на българската средновековна държава и право, защото поради различни фактори се запазват елементи от националната ни държавност <...>³.

Представената периодизационна схема се опира на по-стари периодизационни опити⁴. В последно време има и опити за детайлизация и предложения интересуващата ни периодизация да се опре на някои формални критерии, като напр. каква е формата на държавата в определени исторически периоди – монархия или република⁵.

Изложените опити за периодизация имат някои видими недостатъци, напр. непълнота (в някои от тях не е включено историческото време след 1944 г.). Особено проблемно е включването в историята на българската държава и право периода на съществуване върху българските земи на османска държавност и право и директното им включване в изучаваната материя. Опитите да се защити този подход звучат неубедително – „През този период липсват българска държава и санкционираното от нея право. Независимо от това обаче <...>, този период следва да бъде включен в предмета на разглежданата от нас материя, тъй като османската феодална система и свързаната с нея държавно-правна надстройка са засягали най-непосредствено съдбата на покореното българско население, което е било поставено да живее и се развива под режима на един извънредно тежък чужд национален гнет, на който то е могло да устои благодарение на своята жизненост и упоритост, на своята привързаност към родното,

² Бооне, М. Историците и техния занаят. Увод в историческата критика. С., 2021, с. 324.

³ Токушев, Д. История на българската средновековна държава и право. С., 2009, 19-20.

⁴ Вж. напр. Андреев, М., Д. Ангелов. История на българската феодална държава и право. С., 1972, 18-19.; Андреев, М., Ф. Милкова. История на българската феодална държава и право. С., 1993.

⁵ Матеев, М. История на българската държава и право. С., 2004, с. 7.

българското⁶. Без да навлизам в пространни коментари, явно е, че включването на сегмент от историята на османската държава и право в дисциплина, която има за предмет историята на българската държава и право противоречи на формалната логика.

Основната слабост на разглежданите опити за периодизация представлява заимстването, в повечето случаи механично, на периодизацията на еволюцията на българската държава и общество. Основният критерий, който се използва при нейното конструиране е политически – съществувала ли е българска държава и каква е нейната същност. В същото време ноторен факт е, че и през годините на липса на българска държава, българско право има и това е обичайното право. Заимстването на периодизационни схеми, съставени от автори, които не са имали по никой начин предвид развитието на българското право, унищожава спецификата на цялата учебна дисциплина и е в състояние да доведе до изводи, които не се опират на конкретен фактически материал.

II. НА КАКВИ ИЗИСКВАНИЯ СЛЕДВА ДА ОТГОВАРЯ ПЕРИОДИЗАЦИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА И ПРАВО?

Смятам, че тя следва да бъде интегрална, пълна и непрекъсната, обоснована и надеждна.

1. Интегрална периодизация

Предметът на учебната дисциплина „История на българската държава и право“ е сложен – съставен е от две исторически реалности, които са свързани функционално, но не са едно и също нещо. Това, разбира се, повдига въпросът за хомогенността на самата учебна дисциплина, но засега това е въпрос решен еднозначно по административно-правен ред – чрез Наредбата за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „юрисист“⁷.

Що се отнася до изследователската дисциплина „История на българската държава и право“, смятам, че такава не съществува. Има две отделни изследователски дисциплини – история на българското право и история на българската държава. Въобще не е случаен факта, че в България с „История на българската държава“ се занимават почти изцяло професионални историци, а с „История на българското право“ – почти изцяло професионални юристи. Посоченото обстоятелство практически директно указва, че за двете изследователски дисциплини са необходими различни базови компетентности.

Посочените обстоятелства създават сериозни трудности пред изследователските усилия и ни заставят да търсим онзи сегмент в нехомогенното цяло, който да има особености, позволяващи защитимо периодизиране.

2. Пълнота и непрекъснатост

На периодизация следва да бъде подложено цялостното развитие на учебната дисциплина. Категорично в схемата трябва да присъства периода 1944 – 1989 г. На мнение съм, че и значима част от еволюцията на българското право след 1989 г. също вече може да бъде проучвана исторически, респективно да бъде включена в съответната периодизация.

3. Обоснованост

В много съчинения, където по същество са повдигнати и решени периодизационни въпроси, липсва каквато и да било обосновка⁸. Съответният хронологически период се съобщава като аксиома и се отминава без каквито и да било коментари. Този подход следва да се отчете като погрешен от методологическа гледна точка.

4. Надеждност на периодизацията

Маниерът на работа, при който периодизационната схема се споменава единствено като техническа подробност е в състояние да хвърли сянка на съмнение върху целия труд и да дискредитира усилията на авторите. В крайна сметка по този начин съответния учебник или учебно помагало не вдъхват необходимия научен респект у читателите.

⁶ Андреев, М., Д. Ангелов. История..., с. 18-19.

⁷ Обн. ДВ. бр.31 от 12 април 1996 г., с изм. и доп.

⁸ Напр. Манолова, М. История на държавата и правото. Трета българска държава 1878 – 1944 г. С., 1994; История на българската държава и право. Извори 680 – 1944 г. С., 2005.

III. ОПИТ ЗА ПЕРИОДИЗАЦИЯ НА „ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА И ПРАВО“ С ОСНОВЕН ПЕРИОДИЗИРАЩ СЕГМЕНТ ЕВОЛЮЦИЯТА НА ПРАВОТО.

Предложената тук периодизационна схема се опира на следните основни базови установки:

1. В нейната основа не стои периодизацията на историята на българската държава, поради обстоятелството, че има дълги исторически периоди, в които такава няма. Ако трябва да се говори за обща периодизация на „История на българската държава и право“, по-разумно е да се използва периодизацията на историята на българското право поради две причини: първо, именно правният елемент определя специфичния характер на дисциплината като юридическа дисциплина; второ, българско право (независимо от това дали е писано, обичайно или и двете заедно) върху етническите български територии практически има непрекъснато след трайното установяване на Аспаруховите българи на юг от р. Дунав и до днес.

2. Изключвам сега съществуващата практика в изучаването на „История на българската държава и право“ да присъства и османската държава и право. Независимо от обстоятелството, че в продължение на векове това е бил обществения контекст на живота на нашите деди, османската държава и право не могат да бъдат част от дисциплината „История на българската държава и право“. Вероятно тази материя би могла да бъде четена пред студентите в качеството на отделна избираема/факултативна дисциплина, ако се прецени за необходимо.

Дори и обстоятелството, че до 1896 г. основен закон в България е османският Наказателен закон (ОНЗ), не може да се отчете като някакво особено присъствие на османско право в българската държава. ОНЗ е реципиран от френския наказателен закон и в този смисъл по-скоро имаме рецепция на френско наказателно право, заменено през 1896 г. с рецепция на немски правни норми, ползвани през Унгарския наказателен закон от 1880 г. и проектът за Руски наказателен закон от 1886 г.⁹

3. Извеждам на преден план обстоятелството, че в българското общество са съществували успоредно и във взаимодействие два пласта на право – обичайно и писмено. Взаимодействието им се извява както в обмен на правни институти и норми, така и във взаимен сблъсък с променлив резултат. Писменото право се появява по-късно; приблизително след средата на XX век обичайното право вече върви към пълен упадък.

4. Основен периодизационен критерий по отношение на писаното право могат да бъдат последователните, най-малко четири вълни на рецепция на чуждо право.

В посочения смисъл предлагам следната периодизация на историята на българското право, която да бъде използвана за нуждите на цялата дисциплина.

А. Период на езическо обичайно право (до налагането на християнството в България през IX век)

На мнение съм, че в посочения период все още липсва писано българско право. Солидаризирам се с изказаните в литературата сериозни резерви относно реалното съществуване на т. нар. Крумово законодателство¹⁰.

Б. Период на успоредно съществуване на обичайно право и на писано държавно право, доминирано от византийски заемки (IX – XIV век)

След като християнството става държавна религия в България, започва превод и адаптация на византийско писано право¹¹. Това е първата вълна на рецепция в България на чуждо право. Византийското писано право никога обаче не успява да заеме цялото правно пространство, дели юридически и географски територии с обичайното право.

В. Период на отсъствие на писано държавно българско право и ограничено прилагане на обичайно право (по време на османското владичество)

⁹ Андреев, М. История на българската буржоазна държава и право 1878 – 1917. С., 1993, с. 142.

¹⁰ Найденова, Д. Сведението на Лексикона „Суда“ за законите на хан Крум като исторически извор. – Старобългарска литература, кн. 35-36, 2006, 167-180.

¹¹ Найденова, Д. Правните текстове в средновековна България (IX-X в.). – Българският златен век. Сборник в чест на Цар Симеон Велики (893-927). Пловдив, 2015, 189-212.

Унищожаването на средновековната българска държавност ликвидира и писаното българско право. Поради религиозния характер на османското право, което го прави в много отношения непригодно за християнските общности, в много правни сфери (основно семейно, наследствено, облигационно и частично наказателно право) продължава съществуването и дори развитието на неписаното обичайно право¹².

Г. Период на доминация на писано право на българската държава от континентален европейски тип и все по-стесняващо се приложение на обичайноправни норми (до средата на XX век)

След създаването на Княжество България през 1879 г. започва масирано втората вълна на рецепция на чуждо – европейско право в България. Не се реализират плахо изказаните идеи за кодификация на някои сегменти от българското обичайно право¹³. Независимо от това успоредно продължава и съществуването на отделни сегменти на обичайното право¹⁴. Дори то успява да повлияе върху някои рецепирани правни разпоредби¹⁵.

Д. Доминанция на писано право от съветски тип и почти окончателно ликвидиране на обичайното право (до 1989 г.)

Краят на Втората световна, началото на Студената война и трайното установяване на България в съветския военнополитически лагер носи за страната, особено след приемането през 1947 г. на т. нар. Димитровска конституция, поредната вълна на рецепция на чуждо право – този път съветско и заимствано от други страни от т.нар. народнодемократически блок. През 1951 г. е приет уникален закон, чрез който са отменени всички все още съществуващи правни разпоредби отпреди 1944 г.

Е. Връщане към европейската правна традиция (след 1989 и особено след 2000-та година)

Събитията от 1989 г. и последвалата обществено-политическа еволюция прави факт четвъртата рецепция на чуждо право, която връща България отново в руслото на европейската правна традиция, особено след началото на преговорите и по-сетнешното приемане в Европейския съюз и НАТО. Остават в сила единични, силно променени законодателни актове отпреди 1989 г. – напр. Закона за нормативните актове¹⁶. Все още продължава съществуването и на някои незначителни остатъци от обичайно право – напр. т. нар. мешере (цигански съд) при ромите-калдераши¹⁷.

¹² Андреев, М. Българско обичайно право. С., 1979.

¹³ Григорев, А. Нужно ли е да се издаде закон за гарантиране имота на нашите земеделци. – Орало, г. V, 1898.

¹⁴ Дончев, К. Обичайното право на българското село от Освобождението до 50-те години на XX век. – Научни известия. Югозападен университет „Неофит Рилски“. Правно-исторически факултет, 2010, Т. 6, № 1-2, 200-208.

¹⁵ Дончев, К. Влияние на българското обичайно право върху рецепираното европейско право в България след Освобождението. – Правна мисъл, 1991, № 3, 94-99.

¹⁶ Обн. ДВ. бр.27 от 3 април 1973 г., изм. и доп.

¹⁷ Пампоров, Ал. Мешерето – структура и социална функция. – Балканистичен форум, 2002, кн. 1-2, 207-212.